DOI: 10.32844/2222-5374-2020-105-3.03

УДК: 343.9

Воробей В. М.,*аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодні для запобігання сексуальному насильству щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, на сучасному етапі потрібні повні й точні знання про справжній стан цього явища, що, в свою чергу, потребує відомостей про рівень, структуру, динаміку, географію сексуальної злочинності, а також осіб, які їх вчиняють. У сучасному суспільстві країни кожна особа має право на захист своїх прав і свобод, а, особливо, повнолітня і психічно здорова особа – право самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати будь-якого примусу у сфері статевого спілкування. Особливо відповідальне ставлення держави і суспільства спостерігається до захисту статевої недоторканості особи, яка не досягла статевої зрілості або через суб'єктивні чи об'єктивні чинники не володіє статевою свободою. Відповідно до положень чинного законодавства України, за сексуальне насильство передбачена кримінальна відповідальність. До того ж протидія сексуальному насильству має здійснюватися комплексно і не обмежуватися лише кримінально-правовими заходами. У статті з'ясовано значення кримінологічної характеристики сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Визначено складові кримінологічної характеристики сексуального насильства щодо даної категорії осіб. На підставі проведених емпіричних досліджень автором розроблена кримінологічна характеристика сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Зроблено висновок, що комплексне вивчення особистості злочинця, який вчинив сексуальне насильство по відношенню до осіб, що перебувають у сімейних або близьких відносинах, має не обмежуватися встановленням окремих ознак, які лише характеризують особистість, а проводитися з необхідною глибиною в їх взаємодії, що є гарантією більш повного виявлення складових генезису особистості насильника з метою застосування адекватних засобів для її корекції та недопущення вчинення ним нових злочинів. Знання особливостей особистості вивчених злочинців сприяє вирішенню завдань протидії сексуальному насильству щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, зокрема, підвищення ефективності індивідуальної профілактики осіб, які вчинили таке насильство, і ресоціалізації засуджених.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, сексуальне насильство, неповнолітні, латентність, структура.

Актуальність теми. Сьогодні для запобігання сексуальному насильству щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, на сучасному етапі потрібні повні й точні знання про справжній стан цього

явища, що, в свою чергу, потребує відомостей про рівень, структуру, динаміку, географію сексуальної злочинності, а також осіб, які їх вчиняють.

У сучасному суспільстві країни кожна особа має право на захист своїх прав і свобод, а, особливо, повнолітня і психічно здорова особа – право самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати будь-якого примусу у сфері статевого спілкування. Особливо відповідальне ставлення держави і суспільства спостерігається до захисту статевої недоторканості особи, яка не досягла статевої зрілості або через суб'єктивні чи об'єктивні чинники не володіє статевою свободою. Відповідно до положень чинного законодавства України, за сексуальне насильство передбачена кримінальна відповідальність. До того ж протидія сексуальному насильству має здійснюватися комплексно і не обмежуватися лише кримінально-правовими заходами. Отже, з'ясування кримінологічної характеристики зазначеної категорії злочинів й, зокрема тих, які вчиняються з мотивів задоволення статевої пристрасті, є важливим методологічним підґрунтям для розроблення ефективних заходів їх запобігання.

Стан дослідження. Кримінально-правові аспекти вивчення сексуального насильства розпочали такі відомі вчені, як: І.О. Бандурки, В.П. Голуб'єв, Б.Л. Гульман, Г.О. Густов, О.В. Губанової, А.О. Джужі, С.С. Косенко, А.С. Лукаш, Л.М. Ларченко, Д.П. Москаля, О.В. Синєокого, Я.М. Яковлев, В.О. Яхонтов та ін. Незважаючи на важливість одержаних результатів, зокрема поняття “сексуального насильства”, залишилось недостатньо дослідженим, а його кримінологічна характеристика потребує сучасного змістового дослідження.

Мета дослідження провести сучасну кримінологічну характеристику сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Виклад основного матеріалу. Особистість – це соціальна якість людини, яка не набувається з моменту народження, а формується в процесі суспільних відносин, тобто є наслідком соціалізації людини і являє собою цілісне утворення, що включає сукупність біологічних і соціальних властивостей.

Людина, як особистість формується і функціонує в процесі взаємин з іншими людьми, в конкретному соціальному середовищі, в суспільстві. Біологічні властивості особистості – темперамент, властивості вищої нервової діяльності, потреби, вікові ознаки – виступають як умови, що впливають на формування різних психічних процесів, властивостей і якостей в конкретних соціальних умовах. Соціальні властивості особистості – це складна система стійких властивостей і якостей людини, що включають його світогляд, моральні і етичні цінності, трудові, сімейні та інші соціальні ролі і т.д. У зв'язку з цим особистість, як і будь-яке системне утворення, характеризується певною структурою, питання про яку, коли мова йде про особу злочинця, вирішується в літературі неоднозначно. Як справедливо зазначають окремі автори, з точки зору завдань індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання, а також пояснення механізму злочинної поведінки людини, особливу значимість мають такі структурні елементи особистості, як соціальні ролі, фізичні (біологічні), особливості, психологічні властивості, в тому числі система потреб [1].

Кримінологія для вивчення «відбирає» тільки таких особистостей, які вчиняють злочини, тому тільки вони і є для кримінологічної науки об'єктом

дослідження. При їх вивченні кримінологія використовує досягнення інших галузей знань, так як, безсумнівно, береться до уваги те, що проблема особистості злочинця – проблема не суто кримінологічна, а навпаки – комплексна, якій приділяють пильну увагу і філософи, і соціологи, і психологи, і криміналісти, і фахівці інших наукових галузей.

Злочинець, як і будь-яка людина взагалі, оцінюється як діяльна істота, спосіб життя якого накладає вирішальний відбиток на всю його особистість. Людина, не здатна здійснювати усвідомлені дії, відповідати за свої вчинки, позбавлений необхідних властивостей, які характеризують його саме як особистість. У особистості будь-якого типу, в тому числі у особистості злочинця, складаються взаємини з оточуючими людьми. Завдяки діяльній натурі людини, навколо нього складаються суспільні відносини, між особистістю і суспільством завжди існує зв'язок. Не можна не погодитися з тим, що в системі даних суспільних відносин і потрібно виявляти відносини, в яких виявляються різні властивості особистості злочинця [2]. Іншими словами, необхідно досліджувати всі її характеристики – і біологічні, і соціальні.

Однак, з точки зору кримінального законодавства, найбільш важливою в розумінні специфіки особистості злочинця є її кримінально-правова характеристика, так як саме вона відображає ступінь соціальної деформації особистості з позиції закону. Така характеристика виділяє особливі властивості особистості, її найбільш істотні ознаки, на основі яких в тому числі здійснюється реалізація кримінальної відповідальності, її диференціація і індивідуалізація покарання осіб, які вчинили злочини. До числа таких ознак належать: спрямованість і мотивація злочинних дій, тривалість, інтенсивність злочинної діяльності та наявність незнятих і непогашених судимостей за неї, рольова участь в конкретному злочині, ступінь підготовленості (організованості) до злочину, ставлення до його наслідків. Разом з тим слід зауважити, що в тексті кримінального закону поняття «особистість злочинця» саме в такому словосполученні не використовується і не розкривається. Вживається дещо інше поняття – «особи винного» (наприклад, в ч. 3 ст. 65 КК України), зміст якого також не розкривається, однак логічне і систематичне тлумачення зазначених понять дозволяє їх отождествити. Поряд з поняттям «особистість винного» в кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально «біологічних причин», які обумовлюють злочинну поведінку, одночасно припустив можливість успадкування людиною деяких рис, які сприяють вчиненню злочину [3]. І.С. Ной висунув тезу про переважну роль генотипу в формуванні злочинної поведінки [4]. Таким чином, говорячи про вплив особистісних властивостей суб'єкта на генезис вчинення злочину, необхідно погодитися з тим, що вплив соціальних і біологічних факторів особистості злочинця на механізм злочинної поведінки є взаємним.

Вивчення особистості злочинця направлено на виявлення типових для різних категорій злочинців антигромадських поглядів, звичок, шаблонів поведінки, умов морального формування і характеру їх взаємодії з навколишнім соціальним середовищем. При цьому важливо проводити комплексне вивчення, у тому числі соціологічні, психологічні та юридичні засоби і способи отримання інформації про особу злочинця. І в цьому сенсі логічно починати дослідження з питань формування особистості злочинця і її класифікації, в зв'язку з тим, що, як зазначає А.І. Долгова, вивчення

злочинців виявляється результативним з практичної і теоретичної точок зору тільки тоді, коли отримані про них дані узагальнюються та систематизуються [5].

Результати вивчення матеріалів слідчої практики та проведеного опитування респондентів щодо вивчення особистості сексуального насильника, який вчинив насильство по відношенню до особи, що перебувала у сімейних або близьких відносинах, дозволили розподілити відомості в залежності від статистичної поширеності одного або декількох ознак названої особи, які засновані на:

- соціально-економічних критеріях:

- * освітній рівень.

Слід зазначити, що сьогодні освітні процеси благотворно впливають на розвиток особистості, формування її світоглядних і моральних установок. Звичайно, прямої залежності між рівнем освіти і формою поведінки людини, в тому числі антигромадської, немає, однак рівень освіти впливає і на правосвідомість, і на здатність вибору того чи іншого варіанту поведінки.

В контексті зазначеного, низький рівень освіти члена сім'ї може утруднити вибір ним прийнятних варіантів поведінки в конфліктній ситуації. Як правило, люди з високим освітнім рівнем прагнуть до більш демократичних відносин, до більш гнучких засобів організації та управління сім'єю. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень і опитуваннями засуджених, основна маса злочинців, які вчиняють насильство по відношенню до осіб, що перебувають у сімейних чи близьких відносинах, мають середню освіту (48,6% чоловіків і 32,9% жінок), середньо-спеціальну освіту (51,3% чоловіків і 31,4 % жінок), неповну вищу освіту (5,4% чоловіків і 4,9% жінок). Частка осіб з вищою освітою склала 2,1% чоловіків. У зв'язку з тим, що кількість сімейних злочинів постійно зростає, можна констатувати все більший розрив між кримінологічної цінністю таких понять, як освітній і культурний рівень. Освіта в тому вигляді, в якому вона склалася на сьогоднішній день, ще в меншому ступені, ніж у попередні роки, пов'язана з культурним рівнем його морально-правової свідомості. Таким чином, незважаючи на велике значення знань, його не слід переоцінювати, оскільки важлива світоглядна і моральна їх спрямованість. Існування за рахунок інших членів сім'ї негативно впливає на людину, формує в ньому паразитичну установку, завдаючи шкоди його особистості, що призводить до загострення конфліктних ситуацій в сім'ї і злочинному їх вирішенню. Частка дармоїдство сімейного злочинця характеризується явною тенденцією до зростання, а здійснювані ними злочини стають більш тяжкими.

* соціальний статус. Що стосується досліджуваного контингенту злочинців ці дані дозволяють встановити, в яких соціальних верствах найбільш поширене сексуальне насильство. Структура даної групи злочинців за соціальним станом і родом занять виглядає наступним чином. Найчисельнішою групою є робочі, частка яких склала більше половини всіх злочинців: 54,4% чоловіків і 51,4% жінок (з них працівники задіяні у матеріальному виробництві – 19,3% чоловіків і 8,9% жінок; робітники сфери надання послуг – 9,2% чоловіків і 18% жінок. Існування за рахунок інших членів сім'ї негативно впливає на людину, формує в ньому паразитичну установку, завдаючи шкоди його особистості, що призводить до загострення конфліктних ситуацій в сім'ї і злочинному їх вирішенню. Важливо відмітити, що доля осіб, що не працюють (дармоїдство) у портреті «сексуального

насильника» характеризується явною тенденцією до зростання, а вчинюваними злочини стають більш тяжкими.

* сімейний стан. Результати анкетованого опитування респондентів, які вчинили злочини даної категорії, свідчать, що 43,7% опитаних чоловіків і 17,8% опитаних жінок перебували в зареєстрованому шлюбі, а 59,8% опитаних чоловіків і 81,3% опитаних жінок є холостими, незаміжніми і розведеними особами, які мають одну дитину від першого шлюбу або позашлюбної дитини.

* характеристика за місцем роботи та місцем проживання. За даними дослідження кримінальних проваджень, більшість вивчених осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо осіб, які перебували в сімейних або близьких відносинах, – 88,9% чоловіків і 91% жінок – характеризувалися за місцем роботи негативно, в той час як і за місцем проживання вони теж характеризувались негативно – 82,3% чоловіків і 57,2% жінок, а 14,1% чоловіків і 36,8% жінок характеризувалися позитивно. Відповідно характеристики, як позитивні, так і негативні, зв'язувалися, перш за все, зі ставл – демографічних даних:

* стать. За даними дослідження, частка чоловіків, які вчиняють сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, становить 64,8% і жінок – 35,2%.

* вік. Результати дослідження, показали, що вчиняють протиправні дії по відношенні до розглядуваної категорії осіб, особи у віці: від 18 до 25 років – 57,1% чоловіків і 39,4% жінок; від 26 до 36 років – 21,5% чоловіків і 41,7% жінок; від 37 до 60 років – 20,1% чоловіків і 14,9% жінок.

* сімейно-родинні відносини з потерпілим. За результатами дослідження, сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, вчиняли: мати – 3,2%; батько – 9,3%; вітчим – 26,5%; мачуха – 13,8%; співмешканець – 2,6%; брат – 19,9%; дідусь – 0,7%; а також інші родичі (брат дружини – 6,7%; двоюрідний брат дядька – 6,7%; брат чоловіка сестри – 4,9%; дядько – 6,2%; двоюрідний брат – 3,2%; тітка – 0,6%).

– стан (статус) особи злочинця в момент вчинення злочину:

* наявність судимості. Дані про судимості можуть охарактеризувати спрямованість злочинних посягань та ступінь стійкості антигромадської поведінки сексуальних насильників. Згідно з результатами дослідження, 66,7% чоловіків і 34,3% жінок вже були раніше судимі.

Варто відмітити, що наведені дані в цілому не відрізняються від результатів проведених раніше досліджень, так як в більшості випадків сексуальне насильство, що вчиняється щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, які не були, як зазначається в літературі, стрімким переходом від суспільно прийнятого поведінки до самої крайньої його формі. Слід додати, що у своїй до злочинній поведінці вказані особи, часто так чи інакше порушували закон, не кажучи вже про норми моралі [6, 7].

За результатами проведеного дослідження кримінальних проваджень (справ) і опитуваних респондентів, 88,3% чоловіків і 91,4% жінок, які вчинили розглядувані злочини, постійно зловживали спиртними напоями. Слід розуміти, що вчинення сексуального насильства в сім'ї в більшій мірі, ніж будь-коли, залежить від психологічних особливостей людини. У цьому контексті варто погодитися з Ю.М. Антоняном, який відзначає, що саме медико-біологічне неблагополуччя людини (в тому числі і зловживання

спиртними напоями) в рамках осудності може сприяти злочинній поведінці [8].

Також слід наголосити, що злочинна поведінка багато в чому пов'язана з інтенсивними процесами алкоголізації і наркотизації, що негативно впливають на особистість злочинця. Очевидно, що психічні аномалії, що не виключають осудності, можна також віднести до відмінних рис сексуальних насильників. Будь-яке ослаблення або спотворення психічної діяльності під впливом алкоголю або наркотиків сприяє виникненню і розвитку таких рис, як агресивність, жорстокість і в той же час – зниження вольових процесів, контрольних механізмів, що може призвести до злочину. У літературі справедливо зазначається, що, стикаючись перед вчиненням злочину з вже відомою йому ситуацією, людина отримує можливість не тільки для зовнішнього дублювання минулих вчинків, але і для відтворення їх цільового змісту. Минулі ситуації відображаються, закріплюються в рисах особистості і вже через неї як би входять в ситуацію на момент вчинення кримінального правопорушення [9].

Висновки. Таким чином, проведені дослідження і класифікація властивостей особистості сексуальних насильників мають як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи в особистості проблеми детермінації злочинності та застосування до неї профілактичних заходів. Разом з тим комплексне вивчення особистості злочинця, який вчинив сексуальне насильство по відношенню до осіб, що перебувають у сімейних або близьких відносинах, має не обмежуватися встановленням окремих ознак, які лише характеризують особистість, а проводитися з необхідною глибиною в їх взаємодії, що є гарантією більш повного виявлення складових генезису особистості насильника з метою застосування адекватних засобів для її корекції та недопущення вчинення ним нових злочинів. Знання особливостей особистості вивчених злочинців сприяє вирішенню завдань протидії сексуальному насильству щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, зокрема, підвищення ефективності індивідуальної профілактики осіб, які вчинили таке насильство, і ресоціалізації засуджених.

Виходячи з вищесказаного нами визначені кримінологічні характеристики осіб злочинців, які вчиняють сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, які сприяють формуванню негативних особистісних характеристик, що є причиною агресивної поведінки в сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовное право России. Общая и Особенная части : учеб. / под ред. В.К. Дуюнова. М., 2008. С. 123.
2. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. М.» 2000. С. 7–8.
3. Стручков Н. А. Преступность как социальное явление. Л., 1979. С. 29.
4. Ной И. О. Методологические проблемы советской криминологии. Саратов, 1975. С. 92.
5. Криминология : учеб. : под ред. Л. И. Долговой. М., 2008. С. 357.
6. Крупка Ю. И. Криминологические проблемы предупреждения насильственных преступлений, совершаемых в сфере личностно-бытовых отношений : дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 1985. С. 64.

7. Соотак Я. Я. Преступления, совершаемые на почве конфликтов между супругами : дис.... канд. юрид. наук. Тарту, 1979. С. 29.

8. Антонян Ю. М., Виноградов М. В. Преступное поведение лиц с психическими аномалиями и его профилактика. *Вопросы борьбы с преступностью*. № 4., 1980. Вып. 32. С. 53.

9. Антонян Ю. М. Роль криминогенной жизненной ситуации в совершении преступления. М., 1973. С. 8.

V. Vorobei

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS COMMITTING SEXUAL VIOLENCE AGAINST A PERSON IN FAMILY OR CLOSE RELATIONS

The relevance of the article is that today to prevent sexual violence against a person who is in a family or close relationship, at the present stage requires complete and accurate knowledge of the true state of this phenomenon, which, in turn, requires information about the level, structure, dynamics, geography of sexual crime, as well as the perpetrators. In modern society, everyone has the right to protection of their rights and freedoms, and, especially, an adult and mentally healthy person – the right to choose a partner for sexual intercourse and not to allow any coercion in the field of sexual intercourse. The state and society have a particularly responsible attitude to the protection of the sexual integrity of a person who has not reached sexual maturity or, due to subjective or objective factors, does not have sexual freedom. According to the current legislation of Ukraine, criminal liability is provided for sexual violence. In addition, the fight against sexual violence should be comprehensive and not limited to criminal law. The article clarifies the value of the criminological characteristic of sexual violence against a person who is in a family or close relationship. The components of the criminological characteristics of sexual violence in relation to this category of persons were identified. On the basis of the empirical researches the author has developed a criminological characteristic of sexual violence against a person who is in a family or close relationship. It is concluded that a comprehensive study of the identity of the offender who committed sexual violence against persons in a family or close relationship should not be limited to the establishment of certain features that only characterize the personality, and conducted with the necessary depth in their interaction, which is a guarantee more complete identification of the components of the genesis of the rapist's personality in order to use adequate means to correct it and prevent him from committing new crimes. Knowledge of the personality of the studied criminals helps to solve the problem of combating sexual violence against a person in a family or close relationship, in particular, increase the effectiveness of individual prevention of perpetrators of violence and resocialization of convicts.

Keywords: criminological characteristic, Sexual violence, minors, latency, structure.